

УДК 159.9.075:159.922.1(6)

ГЕНДЕРНО-ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНОСТІ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

Бантишева О.О.

Національний авіаційний університет

У статті наведено результати емпіричного дослідження гендерно-вікових особливостей схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки. Виявлено, що в основному показники схильності до віктимної поведінки вище у юнаків та юнок молодших за віком. Установлено, що юнаки більш схильні до агресивної віктимної, саморуйнівної та гіперсоціальної поведінки, мають вищі показники реалізованої віктимності ніж юнки. Констатовано, що юнки більш схильні до залежної та безпорадної поведінки, ніж юнаки. Окреслено можливості попередження схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки з урахуванням їх гендерно-вікових особливостей.

Ключові слова: особи юнацького віку, гендерно-вікові особливості, віктимна поведінка, схильність до віктимної поведінки, агресивна поведінка, саморуйнівна поведінка, гіперсоціальна поведінка, залежна та безпорадна поведінка, некритична поведінка, реалізована віктимність.

Постановка проблеми. В умовах соціальної напруженості, властивих сьогоденню, особливого значення набуває проблема попередження різних видів девіантної поведінки підростаючого покоління, зокрема, схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки.

Юнацький вік – це період життя між підлітковим віком і дорослістю і він несе в собі певний внутрішній дискомфорт, зміст якого пов'язаний із становленням процесів самовизначення, як професійного, так і особистісного (центральне новоутворення юності). Саме тому нерідко юнацький вік називають групою підвищеного ризику [6]. У цьому віці молоді люди можуть бути дуже вразливими, керованими, залежними від чиеїсь думки, схильними до ризику або, навпаки, пасивними, агресивними, мати підвищений рівень тривожності, у них може бути ускладнені міжособистісні відносини як з однолітками так і в колі сім'ї. Отже, юнацький вік є доволі вразливим з огляду на віктимні прояви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми віктимності особистості вже були предметом уваги дослідників, насамперед, у галузі криміналістики при дослідженні взаємозв'язку злочинця та жертви злочину (В. Полубинський, В. Романов, А. Ситковський, Л. Франк та ін.). Психологічні проблеми віктимності досліджувалися вітчизняними (О. Бовть, О. Бондарчук, Т. Вакуліч, С. Гиренко та ін.) та зарубіжними авторами (Г. Гентинг, Б. Грейсон, Г. Клейнфеллер, І. Малкіна-Пих, Б. Мендельсон, К. Міядзава, Д. Рівман, В. Христенко та ін.). Виділені і розглянуті ключові поняття віктимології і специфіка соціально-педагогічної віктимології (В. Загв'язінський, А. Мудрик, Ф. Мустаева, М. Шакурова). Величезна кількість робіт присвячено профілактиці та корекції девіантної поведінки підлітка, до якої відносять віктимну поведінку (С. Белічева, Н. Волянко, О. Змановська, Ю. Клейберг, Г. Ложкін, А. Мудрик, Р. Овчарова та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За результатами ряду теоретичних досліджень (А. Адлер, Е. Еріксон, А. Маслоу, В. Полубинський, Дж. Рейнотер, М. Селігман, А. Репецкая, К. Роджерс, Л. Франк, З. Фройд, К. Хорни та ін.) установлено, що ві-

ктимну поведінку зумовлюють певні індивідуально-психологічні (тип темпераменту, тип гендерної ідентичності, вік, тривожність, ригідність, потреба у нових враженнях, самооцінка, самоставлення, ступінь управління власним життям) та соціально-психологічні (міжособистісна залежність, сугестивність, відчуття самотності, почуття емоційного благополуччя і захищеності що пов'язані з кліматом у сім'ї) чинники. Особливого значення набувають зазначені чинники у юнацькому віку через його кризовість та неоднозначність.

Слід зазначити, що в західній психології переважає традиція об'єднання підліткового віку та юності в єдиний віковий період, так званий «період дорослішання», змістом якого є перехід від дитинства до дорослості, а кордони можуть сягати від 12-14 до 25 років. У вітчизняній науці прийнято розглядати юнацький вік як самостійний період розвитку людини, її особистості та індивідуальності (17-21 рік – для юнаків і 16-20 років – для юнок) [2].

Цей віковий період зумовлений перебудовою механізмів соціального контролю: дитячі форми контролю, що засновані на дотриманні зовнішніх норм і слухняності перед дорослими, вже не діють, а дорослі особи, які передбачають свідому дисципліну й самоконтроль, ще не склалися або не зміцніли; також цьому віку часто притаманні перепади настрою від нестримної веселості до смутку та знову до веселості, а також ряд інших полярних якостей, що актуалізуються попеременно [5].

При цьому можна припустити, що існують гендерні відмінності схильності до віктимної поведінки, зокрема: юнаки можуть мати вищий рівень схильності до агресивної віктимної поведінки ніж юнки (цит. за [4]), а також до саморуйнівної поведінки [3].

Водночас, емпіричної перевірки висунутих припущень щодо гендерно-вікових особливостей осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, на українській вибірці практично не проводилося.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З метою усунення зазначеного недоліку передбачено дослідити гендерно-вікові особливості схильності досліджуваних осіб юнацько-

го віку до віктимної поведінки, що й визначило мету даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Схильність осіб юнацького віку до віктимної поведінки вивчалася за методикою О. Андронникової [1].

У дослідженні взяли участь 438 юнаків та юнок (студентів вищих навчальних закладів) віком від 17 до 21 року.

Статистично-математичне опрацювання даних здійснювалося за допомогою пошуку первинних статистик, кореляційний та дисперсійний аналізів з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 17.0).

При аналізі результатів враховано насамперед показники нижче і вище за норму за шкалою реалізованої віктимності, що відповідно до інтерпретації результатів автором методики дозволяє констатувати наявність певних проявів віктимної поведінки.

При цьому показники нижче за норму (1–3 стенов) свідчать, що досліджуваний нечасто потрапляє в критичні ситуації або у нього вже встиг виробитися захисний спосіб поведінки, що дозволяє уникати небезпечних ситуацій. Швидше за все, відчуваючи внутрішній рівень напруги, досліджуваний прагне уникати ситуації конфлікту. Однак внутрішня готовність до віктимного способу поведінки присутня. Якщо показники вище за норму (8–9 стенов) – це означає, що досліджуваний досить часто потрапляє в неприємні або навіть небезпечні для його здоров'я та життя ситуації. Причиною цього є внутрішня схильність і готовність особистості діяти певними, провідними в індивідуальному профілі способами. Найчастіше це прагнення до агресивної, необдуманної дії спонтанного характеру [1].

З урахуванням наявності середнього або високого рівнів реалізованої віктимності та принаймні одного високого рівня за певним видом схильності до віктимної поведінки, загальний рівень схильності досліджуваного до віктимної поведінки визначався як високий.

За низьких рівнів реалізованої віктимності та переважно низьких рівнів схильності до віктимної поведінки (допускалася наявність одного середнього рівня) констатувався низький рівень схильності досліджуваного до віктимної поведінки. Усі інші співвідношення показників було віднесено до середнього рівня схильності до віктимної поведінки (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за рівнями схильності до віктимної поведінки

Прояви віктимної поведінки	Рівні схильності, кількість досліджуваних у %		
	низький	Середній	високий
Агресивна віктимна	71,2	19,0	9,8
Саморуйнівна	45,0	25,8	29,2
Гіперсоціальна	11,8	87,3	0,9
Залежна та безпорадна	71,5	19,5	9,0
Некритична	51,0	32,2	16,9
Реалізована віктимність	22,5	75,4	1,9
Загальний показник	16,3	45,6	38,1

Як впливає з даних, наведених у табл. 1, 38,1% досліджуваних осіб юнацького віку характеризуються високим рівнем схильності до віктимної поведінки, 45,6% – середнім, і лише 16,3% – низьким.

При цьому найбільше вираженою виявилася *схильність до саморуйнівної поведінки* (29,2% осіб юнацького віку мають високий рівень її вираженості). Такі особи характеризуються жертовністю, що пов'язана з активною поведінкою людини, яка (свідомо чи неусвідомлено) провокує ситуацію віктимності своїм проханням або зверненням. По суті, для активних потерпілих характерна поведінка двох видів: така, що провокує, якщо для заподіяння шкоди залучається інша особа, і самопошкоджувальна, яка характеризується схильністю до ризику, необдуманної поведінки, часто небезпечної для себе й оточуючих. Наслідків своїх дій такі особи можуть не усвідомлювати або не надавати їм значення, сподіваючись, що все обійдеться.

Досліджувані з середнім рівнем схильності до *саморуйнівної поведінки* (25,8%) характеризуються підвищеною тривожністю, підозрілістю, підвищеною турботою про власну безпеку, прагненням захистити себе від помилок, неприємностей, є схильними до страхів. Як наслідок, це спричинює пасивність особистості за принципом «краще нічого не робити, ніж помилятися» що не дуже добре позначається як на самореалізації особистості загалом так і на поведінці в загрозливих ситуаціях, що виникли об'єктивно, незалежно від дій даної особи.

Лише 45% досліджуваних осіб юнацького віку мають низький рівень вираженості *схильності до саморуйнівної поведінки*.

Також доволі виражена *схильність до некритичної поведінки*, високий рівень якої виявлено у 16,9% досліджуваних. За інтерпретацію автора методики до даної групи належать особи, що демонструють необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Некритичність може проявитися як на базі особистісних негативних рис (жадібність, користоловство та ін.), так і позитивних (щедрість, доброта, чуйність, сміливість та ін.), а також у силу невисокого інтелектуального рівня. Ці особи демонструють необережність, необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Вони виявляють схильність до спиртного, нерозбірливості у знайомствах, довірливості, легковажності. Часто мають недостатньо високі моральні устої, що посилюється відсутністю особистого досвіду або його неврахуванням. Схильні до ідеалізації людей, виправдання негативної поведінки інших, не помічають небезпеки [1].

Досліджувані з середнім рівнем *схильності до некритичної поведінки* (32,2%), виявляють вдумливість, обережність, прагнення передбачати можливі наслідки своїх вчинків, які іноді призводять до пасивності, страхів. Самореалізація особистості в цьому випадку ускладнена, може з'являтися соціальна пасивність, що призводить до незадоволеності своїми досягненнями, почуття досади, заздрощів тощо.

Низький рівень *схильності до некритичної поведінки* виявлено у 51% досліджуваних осіб юнацького віку.

Дещо менше виражена *агресивна модель схильності до віктимної поведінки*: 9,8% осіб юнацького віку мають високий рівень її вираженості. Це особи, які схильні потрапляти в неприємні й небезпечні для життя й здоров'я ситуації внаслідок виявленої ними агресії у формі нападу чи іншого провокуючої поведінки (образа, наклеп, знущання тощо). Для них характерно навмисне створення або провокування конфліктної ситуації. Їхня поведінка може бути реалізацією типовою для них антигромадської спрямованості особистості, в рамках якої агресивність проявляється по відношенню до певних осіб і в певних ситуаціях (вибірково), але може бути і «розмитою», неперсоніфікованою за об'єктом. Спостерігається схильність до антигромадської поведінки, порушенню соціальних норм, правил і етичних цінностей, якими найчастіше суб'єкт нехтує. Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх висловлюють, домінують, нетерплячі, запальні.

Досліджувані з середнім рівнем *схильності до агресивної поведінки* (19,0%) характеризуються зниженням мотивації досягнення, спонтанністю у поєднанні із прагненням дотримуватися прийнятих норм і правил, високою образливістю тощо.

Натомість, у 71,2% виявлено низький рівень *схильності до агресивної віктимної поведінки*.

Приблизно такі ж кількісні дані одержано у випадку *схильності до залежної та безпорадної поведінки*, високий рівень якої виявлено у 9% досліджуваних. За інтерпретацію автора методики до даної групи належать особи, що не роблять опору, протидії злочинцю з різних причин: в силу віку, фізичної слабкості, безпорадного стану (стабільного або тимчасового), боягузтва, з боязні відповідальності за власні протиправні або аморальні дії тощо. Вони можуть мати установку на безпорадність, небажання робити щось самому, без допомоги інших, низьку самооцінку. Постійно залучаються в кризові ситуації з метою отримання співчуття й підтримки оточуючих, мають рольову позицію жертви. Такі досліджувані боязкі, соромливі, навіювані, конформні. Вони схильні до залежної поведінки, поступливі, виправдовують чужу агресію, схильні всіх прощати. Можливий також варіант засвоєної безпорадності в результаті неодноразового попадання в ситуації насильства [1].

Середній рівень *схильності до залежної та безпорадної поведінки* виявлено у 19,5% досліджуваних, які через внутрішню вразливість зовні виявляють нонконформізм, схильність до незалежності, відособленості, завжди прагнуть виділитися з групи однолітків, мають на все свою точку зору, мають підвищений скептицизм, можуть бути непримиренними до думки інших, авторитарними, конфліктними тощо.

Натомість, у 71,5% виявлено низький рівень *схильності до залежної та безпорадної поведінки*.

Найменше виражена *схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки*, низький рівень якої констатовано у 11,8%, а високий рівень – лише у 0,9% досліджуваних осіб юнацького віку. Для останніх є характерною жертвна поведінка, яка є такою, що соціально схвалюється. Сюди відносяться особи, позитивна поведінка яких привертає на них злочинні дії агресора. Вони нетерпимі

до поведінки, що порушує громадський порядок вважають неприпустимим ухилення від втручання в конфлікт, навіть якщо це може коштувати їм здоров'я або життя. Наслідки таких учинків усвідомлюються не завжди. Вони сміливі, рішучі, чуйні, принципові, щирі, добрі, вимогливі, готові ризикувати, можуть бути надмірно самовпевненими, мати завищену самооцінку.

Водночас привертає увагу доволі велика кількість досліджуваних із середнім рівнем такої схильності (87,3%), які характеризуються пасивністю, байдужістю до тих явищ, які відбуваються навколо нього. Вони діють за принципом «моя хата скраю», що може бути наслідком образи на зовнішній світ, формування в результаті відчуття нерозуміння, ізолюваності від світу, відсутності почуття соціальної підтримки й включеності в соціум.

За результатами дисперсійного аналізу досліджено *гендерно-вікові особливості схильності досліджуваних осіб юнацького віку до віктимної поведінки*.

Щодо *гендерно-вікових особливостей* у цілому не виявлено статистично значущих відмінностей за рівнями схильності досліджуваних до віктимної поведінки, йдеться хіба про слабку тенденцію до нижчих рівнів такої схильності у старших за віком юнаків і юнок.

Натомість, констатовано статично значущі гендерно-вікові відмінності за окремими видами схильності до такої поведінки, насамперед, до *агресивної віктимної поведінки* (рис. 1).

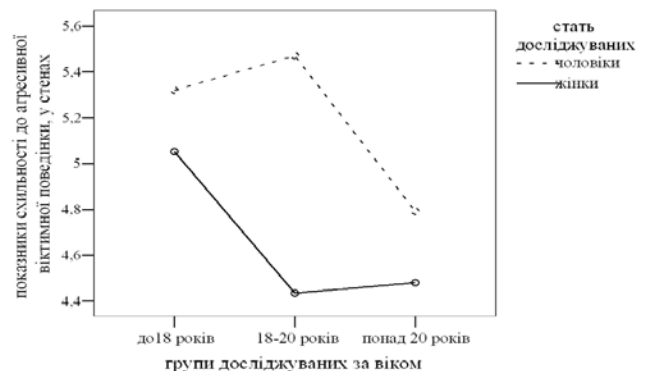

Рис. 1. Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до агресивної віктимної поведінки

Як випливає з рис. 1 юнаки мають вищий рівень *схильності до агресивної віктимної поведінки* ніж юнки ($p < 0,01$). Такі результати, на наш погляд, є цілком правомірними і узгоджуються з чисельними даними про вищий рівень фізичної агресивності чоловіків порівняно із жінками (цит. за [4]). При цьому зберігається загальна тенденція до зменшення із віком кількості досліджуваних з високим рівнем такої схильності.

Подібні результати встановлено й щодо схильності досліджуваних до *саморуйнівної поведінки* (рис. 2).

З рис. 2. можна зробити висновок про те, юнаки мають вищий рівень *схильності до саморуйнівної поведінки* ніж юнки, особливо молодші за віком ($p < 0,01$). Ці результати, на наш погляд, узгоджуються з даними про вищий рівень схильності осіб чоловічої статі до ризику, необдуманого поведінки, часто небезпечної для себе й оточую-

чих загалом і, як наслідок, несприятливих тенденцій на попередньому етапі розвитку в підлітковому віці, зокрема [3].

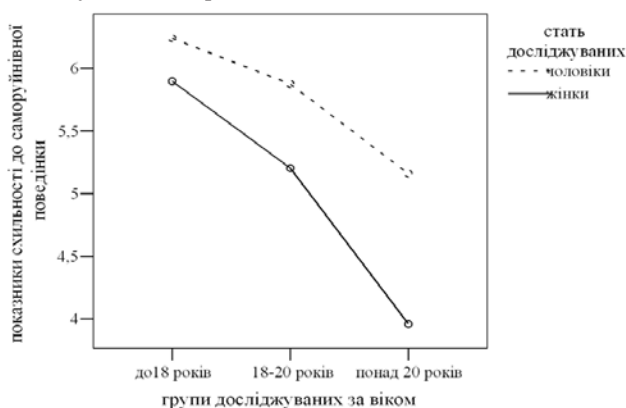

Рис. 2. Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до саморуйнівної поведінки

Деяку іншу картину виявлено у випадку аналізу схильності до гіперсоціальної поведінки (рис. 3).

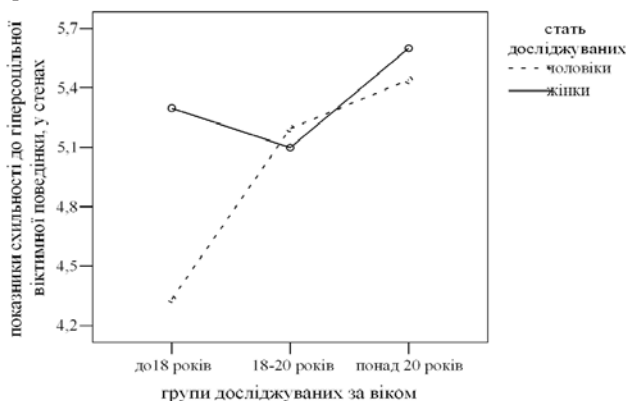

Рис. 3. Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до гіперсоціальної поведінки

З рис. 3 видно, що з віком кількість осіб юнацького віку, що схильні до гіперсоціальної поведінки значно зростає ($p < 0,01$). Особливо чітко така тенденція спостерігається в юнаків. Як нам уявляється, це пов'язано з соціальними очікуваннями по відношенню до поведінки юнаків у загрозливих для життя ситуаціях: адже насамперед саме від юнаків, а не від юнок очікується, що вони прийдуть на допомогу.

Певною мірою традиційними гендерними стереотипами та очікуваннями можна пояснити й одержані нами результати щодо гендерно-вікових особливостей схильності осіб юнацького віку до залежної та безпорадної поведінки, за якими встановлено, що більшу схильність неї виявляють юнки ніж юнаки, особливо молодші за віком ($p < 0,05$) (рис. 4).

Подібні результати одержані нами й щодо схильності досліджуваних до некритичної поведінки (рис. 5).

Привертають увагу дані щодо показників реалізованої віктимності досліджуваних, за якими виявлено статистично значущі відмінності її прояву залежно від віку (рис. 6).

Як впливає з рис. 6, показники реалізованої віктимності вище в осіб юнацького віку, мо-

лодших за віком ($p < 0,05$). На наш погляд, такі результати можна пояснити, що ці особи фактично перебувають на межі з підлітковим віком, для якого взагалі властиво випробування себе, в тому числі, у різних, небезпечних для життя ситуаціях. Крім того, в останні роки йдеться про зростання соціальної напруженості та складні суспільно-політичні події, які доволі негативно позначаються на даній віковій когорті.

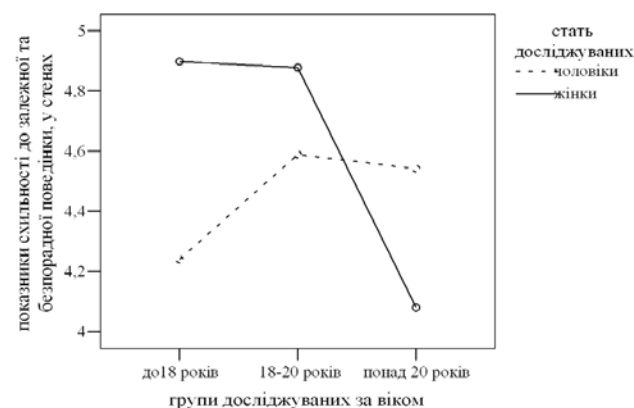

Рис. 4. Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до залежної та безпорадної поведінки

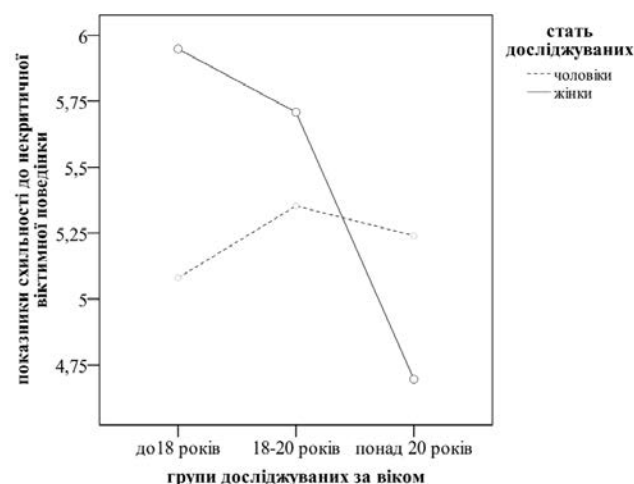

Рис. 5. Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до некритичної поведінки

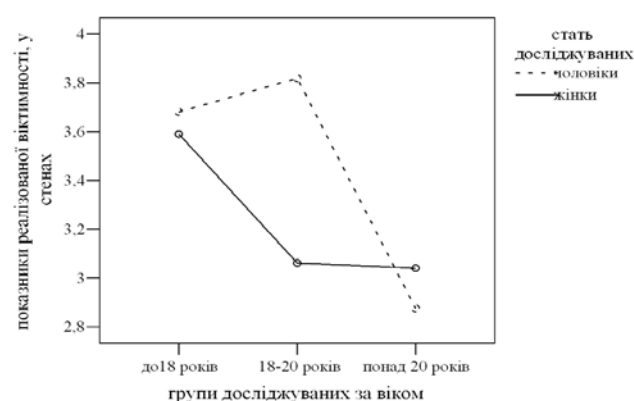

Рис. 6. Гендерно-вікові особливості реалізованої віктимності осіб юнацького віку

Висновки з даного дослідження і перспективи. Щодо гендерно-вікових особливостей, по-перше, в основному показники схильності до віктимної по-

ведінки вище у когорті юнок і особливо юнаків, молодших за віком. Це можна пояснити складним сплетінням факторів соціальної напруженості й складних суспільно-політичних подій, властивих сьогодні, а також перебуванням зазначених осіб на межі з підлітковим віком, для якого взагалі властиво випробування себе, в тому числі, у різних, небезпечних для життя ситуаціях. По-друге виявлено, що юнаки більш схильні до агресивної

віктимної, саморуйнівної та гіперсоціальної поведінки, вище у них показники реалізованої віктимності, натомість як юнки більш схильні до залежної та безпорадної поведінки ($p < 0,05$, $p < 0,01$).

Що до перспектив дослідження, уявляється доцільним розробити та апробувати програму попередження схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки з урахуванням їх гендерно-вікових особливостей.

Список літератури:

1. Андронникова О. О. Тест склонности к виктимному поведению // Развитие гуманитарного образования в Сибири: Сб. науч. тр.: В 2 ч. Новосибирск: НГИ, 2004. – Вып. 9.4.1.
2. Зинченко В. П. Большой психологический словарь [электронный ресурс] / В. П. Зинченко, Б. Г. Мещеряков. – 2-е изд. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/621301/>
3. Ильин Е. П. Дифференциальная психология мужчины и женщины [электронный ресурс] / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. Режим доступа: http://www.koob.ru/iljin_e_p/differencialnaja_psyhofisiologia
4. Ильин Е. П. Пол и гендер [электронный ресурс] / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2010. Режим доступа: http://www.koob.ru/iljin_e_p/pol_i_gender
5. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков [электронный ресурс] / А. Е. Личко. – Л.: Медицина, 1983. Режим доступа: <http://klex.ru/hk>
6. Фролов Ю. И. Психология подростка: хрестоматия [электронный ресурс] / Ю. И. Фролова. – М.: Российское педагогическое агентство, 1997. Режим доступа: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-295424.html>

Бантышева А.А.

Национальный авиационный университет

ГЕНДЕРНО-ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СКЛОННОСТИ ЛИЦ ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА К ВИКТИМНОМУ ПОВЕДЕНИЮ

Аннотация

В статье приведены результаты эмпирического исследования гендерно-возрастных особенностей склонности лиц юношеского возраста к виктимному поведению. Выявлено, что в целом показатели склонности к виктимному поведению выше у юношей и девушек младшего возраста. Установлено, что юноши более склонны к агрессивному виктимному, саморазрушающему и гиперсоциальному поведению, имеют более высокие показатели реализованной виктимности, чем девушки. Констатировано, что девушки более склонны к зависимому и беспомощному поведению, чем юноши. Определены возможности предупреждения склонности лиц юношеского возраста к виктимному поведению с учетом их гендерно-возрастных особенностей.

Ключевые слова: лица юношеского возраста, гендерно-возрастные особенности, виктимное поведение, склонность к виктимному поведению, агрессивное поведение, саморазрушающее поведение, гиперсоциальное поведение, зависимое и беспомощное поведение, некритичное поведение, реализована виктимность.

Bantysheva O.O.

National Aviation University

GENDER-AGE PECULIARITIES OF JUVENILES' TENDENCY TO VICTIM BEHAVIOR

Summary

The article presents the results of the empirical research of gender-age peculiarities of juveniles' tendency to victim behavior. It was revealed that indicators showing inclination to victim behavior are higher in those young men and girls who are younger in age. It was found that young men are more inclined to aggressive victimization, self-destructive and hyper-social behavior, they also have higher percentage of realized victimization than girls. It was ascertained that girls reveal higher inclination to dependant and helpless behavior than young men. Some resources were figured out for the prevention of juveniles' inclination to victim behavior which are based on their gender and age characteristics.

Keywords: juveniles, gender-age peculiarities, victim behavior, tendency to victim behavior, aggressive behavior, self-destructive behavior, hyper-social behavior, dependant and helpless behavior, uncritical behavior, realized victimization.